

AZ IPAR VERSENYKÉPESSÉGI TÉNYEZŐINEK ÁTALAKULÁSA A KÖZÉP-EURÓPAI GAZDASÁGOKBAN¹

THE COMPETITIVENESS FACTORS OF INDUSTRY IN TRANSITION IN CENTRAL EUROPEAN ECONOMIES

LUX GÁBOR, Ph.D., tudományos munkatárs
MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete

Abstract

The competitiveness of Central European countries is characterised by the regional separation of industrial and tertiary forms of competitiveness. While capital cities and their agglomerations, as well as a few major urban centres with strong international functions are dominated by advanced business services, the spaces of minor cities and medium-sized towns are more strongly affected by the development of industry. Local and regional industrial competitiveness, which has strong linkages to the location choices of Foreign Direct Investment, had formerly been characterised by the strong role of general, quantitative factors such as the macroeconomic environment, national labour costs or access to domestic markets. In recent years, we could observe the rising significance of qualitative factors – skilled labour, local institutional milieus or access to emerging industrial clusters – which show not only stronger territorial embeddedness, but also the increasing significance of location advantage as collections of multiple competitiveness factors. This paper highlights on-going restructuring processes, the relevance of the institutional environment, as well as the possibilities of development policy.

1. Az ipar foglalkoztatási és növekedésgeneráló szerepének területi átalakulása

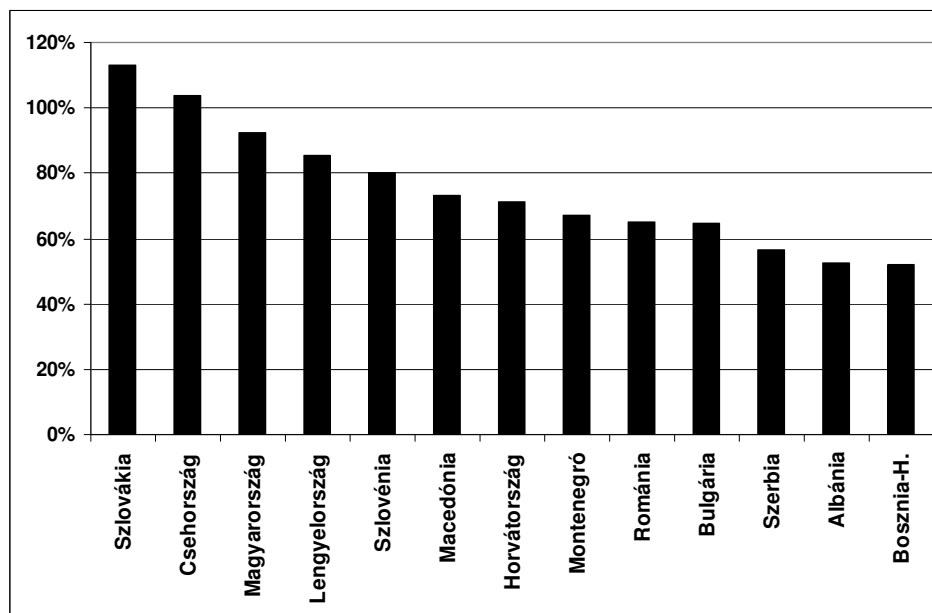
Az európai gazdasági tér átalakulása és a posztindusztriális fejlődési szakaszba lépése a foglalkoztatási szerkezet átalakulásával is járt. Az ipar foglalkoztató szerepét egyre nagyobb mértékben átvette a szolgáltató szektor, de a szolgáltatások, különösen a tudásintenzív üzleti szolgáltatások (KIBS – knowledge-intensive business services) jelentősége az innovációs tevékenységben és a megtermelt hozzáadott értékben is emelkedett (Montresor – Marchetti 2007). Ez a szerkezeti átalakulás, amelyet a Clark-Fischer hipotézis fogalmazott meg, Nyugat- és Dél-Európában főként az 1970-es évektől az 1990-es évek közepéig zajlott le. Ellenértben a posztindusztriális fejlődéshez fűzött rendkívül optimista várakozásokkal (Bell 1973, Florida 2002), a terciér szektorban bekövetkezett növekedés nem feltétlenül jelenti az ipar szerepének drasztikus visszaszorulását, csak az ipar és a szolgáltatások relatív súlyának és kapcsolatának átrendeződését. A dezindusztrializáció-tercierizáció legerősebben mindenhol a nagyvárosi térségeket érintette, míg az EU-15-ökben a feldolgozóipari specializáció Dél-Németországban és Dél-Írországban maradt fenn szignifikáns mértékben (Czirfusz 2007).

Az átalakulási folyamat a posztszocialista Közép-Európa gazdaságaiban megkésve, de sokkal gyorsabban, részben a túliparosodott-szolgáltatáshiányos gazdaság szerkezet korrekciójaként következett be, és térben erősen egyenlőtlen volt. Míg a rendszerváltás előtt a délkelet-európai országsoport (Jugoszlávia, Románia és Bulgária) mutatta az ipari foglalkoztatás magasabb részarányát, a két évtizedes dezindusztrializáció ezt a „felzárkózott” csoportot érintette legnagyobb mértékben: míg Szlovákiában és Csehországban még nőtt is a foglalkoztatottak létszáma, addig Magyarországon, Lengyelországban és Szlovéniában 20% alatti mértékben, máshol ezt meghaladóan csökkent. 2008-ban, a válság előtti utolsó „békeévben”

¹ A tanulmány az OTKA NK 104985 pályázata (Új térformáló erők és fejlődési pályák Kelet-Európában a 21. század elején) keretein belül készült.

két romániai régiót kivéve egy Csehországot, Délnyugat-Lengyelországot, Nyugat-Szlovákiát és az Észak-Dunántúlt magába foglaló magterületen volt a legmagasabb az ipari foglalkoztatás részaránya, és ezzel lényegében visszaállt egy tradicionális, történelmi ipari magterület: az első világháború előtti időkig visszavezethető Łódz–Erfurt–Budapest háromszöghöz hasonló térformáció (2. ábra). Egyes iparágakat elkülönítő bontásban az is kimutatható, hogy míg a tradicionális könnyű- és élelmiszeripar (NACE DA–DE) elsősorban a keleti perifériákon koncentrálódik, a külföldi működőtőke magas jelenlétével, erős exportpotenciállal és viszonylag magas technikai szinttel jellemezhető gépipar (NACE DK–DN) fő koncentrációi a magterületre esnek. Ez a területi szerkezet már a rendszerváltás utáni gazdaságszerkezeti korrekciók (sőt, túlkorrekciók) nyomát viseli; sem a tőke intenzív, sem a munkaintenzív iparformák esetében nem beszélhetünk túliparosodottságról.

1. ábra: Az ipari foglalkoztatás változása Közép-Európában, 1990–2008 (%)
Figure 1: Changes in industrial employment in Central Europe, 1990–2008 (%)

Forrás: Nemzeti statisztikai évkönyvek és EUROSTAT alapján a szerző szerkesztése

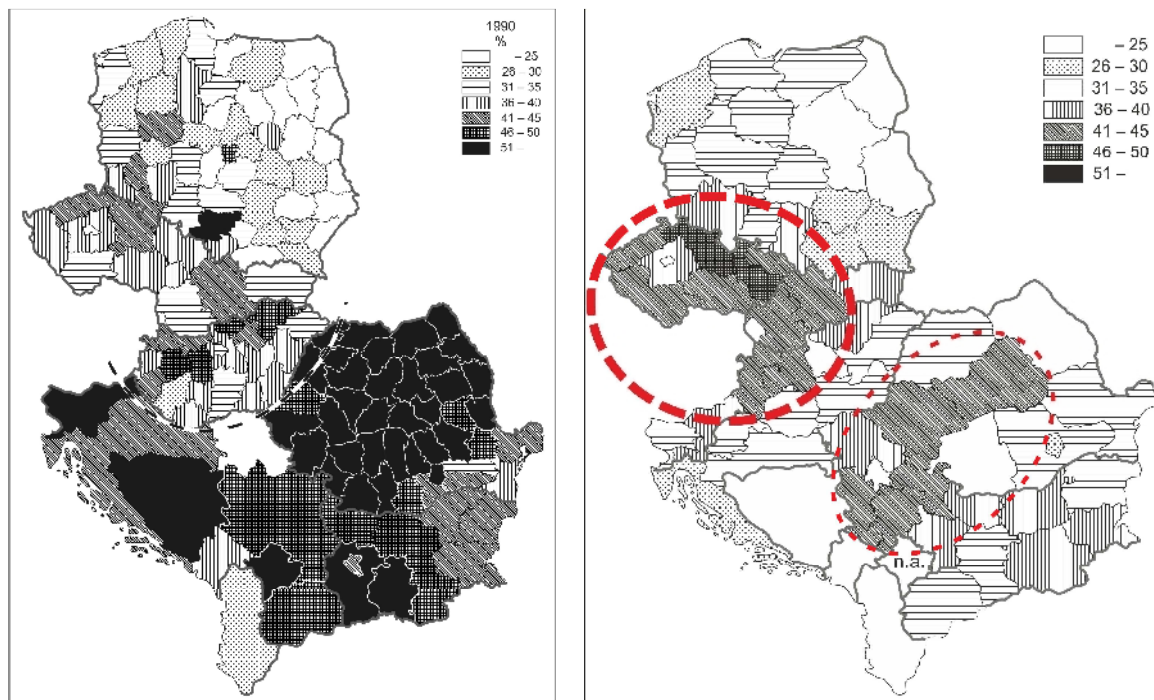
Egy itt részletesen nem ismertett, korrelációelemzésen alapuló vizsgálat (Lux 2010) igazolta, hogy a gazdasági fejlettség és az ipari foglalkoztatás közötti kapcsolat eltérően jelentkezik az északnyugati és délkeleti országcsoportban. Az előbbiben a fővárosokon és agglomerációikon kívül erős pozitív korreláció (0,70) figyelhető meg az ipari foglalkoztatás aránya és az egy főre eső nominális GDP között (a szolgáltatásoknál ez -0,10), addig délkeleten ez a kapcsolat nem áll fenn (-0,14 és 0,21). Az eltérés oka a szerkezetátalakulási folyamatok eltéréseiben, a délkeleti országok lemaradásában és gyengébb tőkeellátottságában érhető tetten; indirekt módon erre utal, hogy Temesváron, ahol erős, külföldi működőtőkére alapuló újraiparosodás zajlott le az elmúlt évtizedekben, az ipari foglalkoztatás kisebb visszaesést szenvedett el, mint Románia más térségeiben.

A mélyebb elemzések az elektronikai és optikai termékek, illetve a járműipar kiemelkedő növekedés-generáló szerepét azonosították; így a fővárosokon és agglomerációikon kívül Közép-Európa északnyugati országaiban a feldolgozóipar alakítja legerősebben a területi különbségeket. Ezzel együtt az is említést érdemel, hogy a legfejlettebb szolgáltató tevékenységek (NACE J–K; információtechnológia, kommunikáció, pénzügyi és biztosítási szolgáltatások)

erősen koncentrálnak a városhierarchia felső szintjein; az egypólusú városszerkezetű országokban (mint Szlovéniában, Szlovákiában, Bulgáriában, hazánkban és Horvátországban) mindenhol meghaladja az 50%-ot, és további terjedése csak igen lassan megy végbe.²

2. ábra: Az ipari foglalkoztatás területi szerkezete, 1990 és 2008 (%)

Figure 2: The spatial structure of industrial employment, 1990 and 2008 (%)

Forrás: Nemzeti statisztikai évkönyvek és EUROSTAT alapján a szerző szerkesztése

Az ipar szerepe tehát mind foglalkoztatási, mind versenyképességet erősítő szerepe révén központi kérdés a térség országaiban. Prognosztizálható, hogy ezek a szerepek hosszabb távon is fennmaradnak Közép-Európában, és a fejlődésben nem csupán a megkétszerezésről van szó, hanem az ipar jelentőségének a délnémethoz hasonló továbbélése lesz jellemző. Csak a fővárosokban és vonzáskörzeteikben mutatható ki a szolgáltató szektorra épülő erős területi versenyképesség; rajtuk kívül elsősorban az ipar terjedési folyamatai alakítják a területi különbségeket, a legélesebb határvonalak pedig az ipari fejlődésből részesülő, és az ebből kimaradó térségek között találhatók. A 2004–2008 közötti időszakban a korábbi, elsősorban dezindusztrializációs tendenciákkal szemben inkább lassú újraparosodás ment végbe a térségben, legerősebben lengyel, bolgár, cseh és kisebb mértékben román régiókban. Ebből a folyamatból Magyarország lényegében kimaradt, illetve Közép-Magyarországon, Közép-Dunántúlon és Dél-Alföldön lassú dezindusztrializáció ment végbe, amely az utóbbi két esetben a térségi specializáció kedvezőtlen következményekkel járó gyengülését vetíti előre.

2. A duális szerkezetű ipar az európai munkamegosztásban

Az európai ipari integráció eltérő formában jelenik meg az elkülönülő iparformákon belül. A közép-európai iparban a belföldi vállalatok egy részének továbbélése mellett elsősorban a

² Ezt illusztrálja pl. Gál (1998) másfél évtizede született tanulmánya, amely a maihoz nagyon hasonló képet tár fel a pénzügyi szolgáltatások területi elhelyezkedéséről.

külföldi működőtőke formálja a területi különbségeket. A kialakult duális iparszerkezet jelentős versenyképességi különbségekkel rendelkező szférák egymás mellett élését jelenti, és mind ágazati, mind területi dimenzióban jelentkezik (Barta 2005, Kiss 2007a). Az európai munkamegosztásban Közép-Európa a delokalizációs-iparáttelepítési folyamatok egyértelmű nyertesének tekinthető, amely azonban a low-tech ágazatok visszaesését és az új ipar térben egyenlőtlenebb megjelenését is jelenti (lásd Barta – Czirfusz – Kukely 2008). Magyarországon Kiss (2007b) kimutatta, hogy 2000 és 2005 között az ország delokalizációs nyeresége 35 jelentősebb vállalat volt (ebből 12 Németországból), vesztesége pedig 15 (ebből 6 Kína felé). A veszteségeknek főleg az olcsó munkaerőre alapozott vállalatok voltak kitéve, de nem az ország fejletlen, hanem fejlettebb területein (Dunántúl és Budapest); a betelepülésből elsősorban a két észak-dunántúli régió és az Észak-Alföld profitált.

Közép-Európa ipari integrációja országok közötti különbségein kívül időben is differenciált: az ipar a *tényezőintenzitási létra* (Guerrieri 1998, Soós Károly 2002) eltérő fokain (erőforrásintenzív, munkaintenzív, skálaintenzív, szakosodott ellátó és tudásintenzív ipar) kapcsolódik be az európai munkamegosztásba, és megfigyelhető az értéklánc mentén történő fokozatos „feljebb lépés” (lásd Szalavetz 2012). Több szerző kimutatta, hogy a poszt szocialista átalakulás első éveiben a közép-európai országok a tradicionális munkaintenzív termékek terén alakították ki a legmagasabb komparatív előnyöket (Magyarország korai előnyökkel rendelkezett a skálaintenzív termelésben), míg a szakosodott ellátó és tudásintenzív iparban aránylag gyengébben szerepeltek. Az első években megfigyelhető volt a korábbi specializációs profilok meggyengülése vagy elvesztése; részben a schumpeteri teremtő pusztulás piactisztító hatásaként (textilipar, bőr- és cipőipar, faipar), részben viszont a magasabb tudásigényű tevékenységekből való kivonulással, például a K +F és innovációs tevékenység leépítései (pl. VIDEOTON).

Ugyanakkor a folyamat további kikutatását nézve (Soós Károly 2002, Lefilleur 2008, Jürgens – Krzywdzinski 2009) az 1990-es évek második felétől egyre inkább megfigyelhető a skálaintenzív, az ezredfordulótól részben a szakosodott ellátó és kisebb mértékben a tudományalapú ipartípusok elterjedése. Különösen relevánsak Lefilleur adatai, aki kimutatta, hogy Közép-Európa északnyugati csoportjának országai (a visegrádi négyek és Szlovénia) az autóiparban jórészt ledolgozták a termelés technológiai hátrányát és szakképzettségi intenzitásban megelőzték nyugati versenytársaikat. A kelet-nyugati ipari munkamegosztásban a külkereskedelmi cserearányok javulása következett be. Nem az olcsó bérmunka-modell tartóssá válása, és nem a Nyugat-Európában félelmekkel kísért tömeges delokalizáció következett be, hanem egy új munkamegosztás alakult ki, amelyben egyes térségek (újra)specializációval alakítanak ki új versenyelőnyöket.

Nyugat-Európa megtartotta az ipari termelés magas szintű funkcióit (K +F, design, irányító funkciók), a termelés legértékesebb részét (prémiummárkák, magas hozzáadott értékű termelés), illetve paradox módon egyes alacsony képzettséget igénylő részeit, míg Közép-Európában mindenekelőtt az értéklánc középső részén elhelyezkedő tevékenységeket helyezi el. A legerősebb kooperációt a német feldolgozóipari vállalatok honosították meg a Közép-Európát „teljes térként” (tehát a termelési tevékenységek teljes körét befogadó integrációs zónaként) hasznosító szemléletükkel (Frigant – Layan 2009). Becker és társai (2005) elemzése igazolta azt a hipotézist, hogy a német feldolgozóipari vállalatok telephelyválasztásában elsősorban a magasán képzett munkaerő térségi jelenléte volt meghatározó, és kimutatta, hogy a bérelőny (alacsony munkaerőköltség) csak harmadannyira volt számukra jelentős, mint a kontrollcsoportként használt, Közép-Európában jóval kevésbé expanzív svéd vállalatoknál. A német vállalatok Közép-Európában árelfogadókként viselkedtek, tehát jellemzően alkalmazkodtak a helyben adott foglalkoztatási költségekhez, másrészt viszont a magasabb GDP-vel rendelkező térségeket potenciális piacokként is tekintették és ez pozitív hatással volt telephelyválasztási döntéseikre. Összefoglalva a közép-európai német beruházások „ideális

célterületei” a magas szakképzettségi és jövedelmi szinttel leírható térségek, vagyis a pozitív döntéseket főként nem az „olcsóság”, hanem a német térségekhez való hasonlóság motiválja.

A külföldi működőtőkére alapozott nagyberuházások egyedi foglalkoztatási hatásának egy ökonometriai módszerekkel elvégzett becslését adja Dinga (2008). A csehországi Kolín körzetben (tkp. kistérségben) és három kontrollkörzetben elvégzett elemzés bebizonyította, hogy a koncentrált, nagyméretű feldolgozóipari beruházás kedvező hatást gyakorolt a helyi munkaerőpiac foglalkoztatási rátájára, csökkentette a munkanélküliségi rátát és nem gyakorolt szignifikáns kizorító hatást a már letelepedett vállalkozásokra. Megfigyelhető volt továbbá, hogy a munkahelyteremtés elsősorban a 9 hónap alatti időtartamú munkanélküliséget csökkentette, vagyis a tartós munkanélküliségre nem tudott megoldást adni. A közvetlen foglalkoztatás az üzem indítás utáni negyedik (a beruházási döntés utáni hatodik) évben érte el a teljes szintjét; az üzemben foglalkoztatott 3500 fő körülbelül fele érkezett a körzeten belülről, míg a többiek részben a szomszédos körzetekből ingázók, részben betelepültek tették ki. A nagyberuházás multiplikátorhatása a közvetlen foglalkoztatás mintegy 2/3-át kitevő többletfoglalkoztatást eredményezett a térségben letelepedett beszállítóknál illetve a közvetett keresletnövelés által. Feltételezhető, hogy Magyarországon, ahol a kis- és középvállalati beszállítók köre gyengébb és az ipari termelés importtartalma Csehországnál magasabb, ennél csekélyebb multiplikátorral számolhatnánk (a nagyberuházásokhoz kapcsolódó boom hatásairól részletesen lásd Lux 2012).

2. A versenyképesség átalakulása a változó térben

A posztoszocialista átalakulás első évtizedében a kedvező makrogazdasági feltételrendszer, az olcsó munkaerő és a jó közúti elérhetőség szerepe volt meghatározó a tőkevonásban, ezek a tényezők pedig a fővárosi agglomerációk mellett a nyugati piacok gyors megközelíthetőségét lehetővé tevő, kiépült úthálózatot kínáló nyugati határtérségek és kapuvárosok növekedését segítették elő. Az ipartelepítési tényezőknek ez a négyese tartósan fennmarad a külföldi működőtőke telephelyválasztásában és a hazai vállalkozások növekedési lehetőségeinek biztosításában, de arányaiban csökken, miközben új tényezők megjelenése is tapasztalható (1. táblázat). A bérek emelkedése és a termelés tényezőintenzitási létra mentén történő feljebb lépése miatt is csökken az abszolút bérelőny, és emelkedik a minőség, a munkaerő képzettségének szerepe, amely, mint Bajmócy (2011) felhívja rá a figyelmet, már a külső forrásból származó termelési technológiák sikeres helyi alkalmazásához is elengedhetetlenül fontos, és, mint Rechnitzer és Smahó (2012) jelzi, a szakmunkásképzés és felsőoktatás rendszereinek megújítását igényeli. Szintén ebbe az irányba mutat a kelet-európai és távol-keleti verseny jelentette kényszer is. A válság rövid távon „felszabadította” a munkaerő egy részét és időben kitolta a bérelőny kihasználásának lehetőségeit, de ahogy Jürgens és Krzywdzinski (2009) hangsúlyozza, a képzett alkalmazottak hiánya tartós marad és kikényszeríti a bérversenyt, amire egyes szakmákban a nyugatra vándorlás megállítása érdekében is szükség lesz. A munkaerő kérdése tehát *elsősorban mennyiségi* kérdésből *mennyiségi és minőségi* szempontokat is figyelembe vevő optimalizációs problémává válik.

A közlekedési és logisztikai helyzet, az infrastruktúra szerepe szorosan kötődik az elmúlt évtizedek térfejlődési folyamataihoz és az autópályák kijelölte fejlődési tengelyekhez. Az állami politikákban sokáig szinte vakhít uralkodott a közútépítés jótékony hatásával kapcsolatban, de az autópályához való közelség valójában nem vezet az érintett térségek automatikus és jelentős telephelyi felértékelődéséhez. Németh (2009) többváltozós statisztikai módszerekkel végzett elemzései bebizonyították, hogy bár az autópályák fejlődésben betöltött szerepe igazolható, „a 2001-es állapothoz képest 2006-ra lecsökkent a korrelációs együttható értéke az autópályától való távolság és a lakossági jövedelmek, valamint a munkanélküliség szintje között. Ez azért van így, mert az autópályák – elsősorban az M3-as – elérték az ország

kevésbé fejlett térségeit.” (p. 147.) Az autópálya-építések tehát elsősorban felerősítik a meglévő térbeli folyamatokat és megkönnyítik a más telephelyi előnyök kihasználását, de nem alakítanak ki radikálisan új növekedési pályákat.

1. táblázat: Az ipar versenyképességi tényezői Közép-Európában
Table 1: Competitiveness factors in Central European industry

Első szakasz (1990–2002)	Második szakasz (2002–2008)
<i>Makrogazdasági feltételrendszer</i>	<i>Makrogazdasági feltételrendszer</i>
<i>Közúti elérhetőség</i>	Közúti elérhetőség (légiközlekedés ↑)
<i>Földrajzi helyzet, nyugati felvevőpiacok közelsége</i>	<i>Nyugati és belső felvevőpiacok közelsége</i>
<i>Olcsó munkaerő</i>	<i>Nyugat-európainál olcsóbb, képzett munkaerő</i>
Ipari hagyományok	Szaktudományok, műszaki és természettudományos felsőoktatás
Rugalmasság, gyors reagálás, megbízhatóság, alkalmazkodóképesség	<i>Rugalmasság, gyors reagálás, megbízhatóság, alkalmazkodóképesség</i> ↑
Adókedvezmények és más vállalati támogatások	<i>Helyben elérhető, magas színvonalú üzleti szolgáltatások</i>
Geopolitikai helyzet (kapu- és tranzitszerep stb.)	Innováció, K+F közelsége ↑
	Agglomerációs (urbanizációs és lokalizációs) előnyök
	↑
	Hálózatok, iparági körzetek (klaszterek) kialakulása ↑

Jelmagyarázat: A dőlt jelölés a kiemelt fontosságú, a nyilak a növekvő jelentőségű tényezőket jelölik.

Forrás: A szerző szerkesztése

A kvantitatív telepítési tényezők kvalitatívvá alakulása más területeken is megfigyelhető. A közlekedésen belül egyes iparágak, termelési központok jobban igénylik a légi közlekedést, felértékelődik a közeli cargo-terminálok szerepe, ami a működő regionális repterekkel gyengén ellátott magyar nagyvárosokban potenciális versenyhátránnyá válik. A megfelelő tényezőellátottságot biztosító képzési rendszerek – szaktudományok, felsőoktatás, különösen a műszaki és természettudományi karok jelentősége – megkerülhetetlenné válnak a lokális-regionális munkaerőpiacokon (Horváth 2009), mivel a meglévő képzett munkaerő kihasználása és a belső migráció már nem képesek kielégíteni a vállalati igényeket a sikeres térségekben, a perifériákon pedig alapszinten sem biztosítják az iparfejlesztés feltételeit. Mind a kívülről betelepülő, mind a helyi vállalatok szemszögéből növekvő igény mutatkozik a fejlett üzleti szolgáltatások kihasználására; bár a szolgáltató szektor erős területi koncentrációt mutat, így is jelentőssé válik a helyben igénybe vehető üzleti szolgáltatások kritikus tömege, mivel ez a telephelyi előny a szolgáltatók gyors reakcióképessége, kereslethez történő pontos alkalmazkodása révén hozza helyzetbe a helyben települt vállalatokat. A rugalmas alkalmazkodás, a változásokra adott gyors reakcióképesség és a megbízhatóság a közszféra részéről is hozzájárul a térségi versenyképességhez (vagy hiánya annak romlásához). Akár a helyi kormányzatról, akár közintézményekről és az állami intézmények helyi egységeiről van szó, az adott telephely intézményi adottságai a „szoft” versenyképességi tényezők egyik legfontosabb komponensét jelentik. A fenti előnyök összekapcsolódnak a nagyvárosi térségekben kialakuló agglomerációs előnyökhez, ezen belül a városi gazdaság és társadalom komplexitásából adódó, iparágak közötti tudásáramláshoz kötődő *urbanizációs*, valamint az iparági koncentráción alapuló *lokalizációs* előnyökkel. Bár Lengyel és Szanyi (2011) 1998 és 2005 közötti adatokat felhasználó empirikus elemzése az agglomerációs előnyök számszerű gyengeségét tárta fel Magyarországon, feltételezhető, hogy jelentőségük lassan, de fokozatosan emelkedik a térségi versenyképességben.

Ez az átalakulási folyamat lényeges megfontolásokat hordoz az iparfejlődés és az újraiparosítási politikák szemszögéből. Az elmúlt évtizedek nyertese a Nyugat- és Közép-Dunántúl, Nyugat-Szlovákia, Csehország és Délnyugat-Lengyelország területén szerveződő feldolgozó-ipari zóna, amely (elsősorban az autóiparban és más gépipari tevékenységekben) térségi vezető szerepet alakított ki, az elmúlt években pedig új beszállítókat vonzott. Ugyanakkor a legsikeresebb régiókat nem csak elérhetőségük tette kiemelten versenyképpé, hanem más tényezők (erős ipari hagyományok és munkakultúra, privatizációra kijelölt nagyvállalatok, nagyvárosok jelenléte, stb.) is szerepet játszottak. Bár e tényezők jelentős része hosszú távú, erősen *útfüggő* fejlődési folyamat eredménye, nem hanyagolható el a versenyképesség koncentrált tereinek, intézményeinek jelentősége azokon a területeken sem, ahol mindeddig nem került sor a fenntartható fejlődési folyamatok elindulására.

A fejlesztéspolitikának más-más stratégiákat kell követnie a nemzetközi versenybe bekapcsolódott és abból kimaradó térségekben. Az előbbieken az ipar hálózatépítő, erős partnerségen alapuló, komplex területi szemléletű fejlesztése érhet el tartós foglalkoztatáspolitikai célokat. A kis- és középvállalatok közötti kapcsolatok kialakítása, a beszállítói rendszerek létrehozása, valamint a térségi tényezőkinálat mennyiségi és minőségi oldalának fejlesztése válik szükségessé; az új munkahelyek létesítése egyre jobban a kész, a beruházó által felhasználható befektetési környezet biztosítását igényli. A külföldi működőtőke tömeges beáramlására középtávon nem lehet számítani, mivel a válság hatására ez a folyamat lelassult, bizonytalannabbá vált; a tőkeszegény környezetben pedig a kisebb számú nagyberuházás helyettesítése a külföldi és hazai kis- és középvállalatok bevonását, és a hazai tőke szerepének felértékelését teszi szükségessé. Az eddigi fejlődésből kimaradt térségekben körében nem lehetséges teljes mértékben a hatékonysági szempontok érvényesítése; szociális regeneráción alapuló, méltányossági szempontokat figyelembevevő szemlélet szükséges a verseny piacra való későbbi belépés érdekében, és az újraiparosítás előfeltételeként magát az újraiparosítás *feltételrendszerét* kell kiépíteni.

Felhasznált irodalom

- Bajmócy Zoltán (2011): Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe. JATEPress, Szeged.
- Barta, Györgyi (2005): The role of Foreign Direct Investment in the spatial restructuring of Hungarian industry. In: Barta, Györgyi – G. Fekete, Éva – Kukorelli Szörényiné, Irén – Timár, Judit (eds.): Hungarian spaces and places: Patterns of transition. Centre for Regional Studies, Pécs, pp. 143–160.
- Barta Györgyi – Czirfusz Márton – Kukely György (2008): Újraiparosodás a nagyvilágban és Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 2008/4. szám. pp. 1–20.
- Becker, Sascha O. – Ekholm, Karolina – Jaeckle, Robert – Muendler, Marc-Andreas (2005): Location Choice and Employment Decisions: A Comparison of German and Swedish Multinationals. CESIFO Working Paper No. 1374. Institute for Economic Research, Munich.
- Bell, Daniel (1973): *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. 1999 Special Anniversary Edition. Basic Books, New York.
- Czirfusz Márton (2007): Struktúrák regionális egyenlőtlenségei. *Tér és Társadalom*, 2007/1. szám. pp. 69–83.
- Dinga, Marián (2008): The Impact of Territorially Concentrated FDI on Local Labor Markets: Evidence From the Czech Republic. CERGE-EI Discussion Papers No. 348. Charles University Center for Economic Research and Graduate Education - Academy of Sciences of the Czech Republic Economic Institute, Prague.
- Florida, Richard (2003): *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life*. Basic Books, New York.
- Frigant, Vincent – Layan, Jean-Bernard (2009): Modular production and the new division of labour within Europe. The perspective of French automotive parts suppliers. *European Urban and Regional Studies*, 2009/1. szám. pp. 11–25.

- Guerrieri, Paolo (1998): Trade patterns, Foreign Direct Investment, and industrial restructuring of Central and Eastern Europe. In: Zysman, John – Schwartz, Andrew (eds.): *Enlarging Europe: The Industrial Foundations of a New Political Reality*. University of California at Berkeley, Berkeley, pp. 130–156.
- Gál Zoltán (1998): A pénzügyi szektor területfejlesztési kérdései Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 1998/4. szám. pp. 43–67.
- Horváth, Gyula (2009): Cohesion Deficiencies in Eastern and Central Europe: Inequalities of Regional Research Area. Discussion Papers No. 72. Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences, Pécs.
- Jürgens, Ulrich – Krzywdzinski, Martin (2009): Changing east-west division of labour in the European automotive industry. *European Urban and Regional Studies*, 2009/1. szám. pp. 27–42.
- Kiss Éva (2007a): Foreign Direct Investment in Hungary. Industry and its spatial effects. *Eastern European Economics*, 2007/1. szám. pp. 6–28.
- Kiss Éva (2007b): The impacts of relocation on the spatial pattern to Hungarian industry. *Geographia Polonica*, 2007/1. szám. pp. 43–61.
- Lefilleur, Julien (2008): Geographic reorganisation of the European automobile sector. What role for the Central and East European countries in an enlarged European Union? An empirical approach. *Eastern European Economics*, 2008/5. szám. pp. 69–91.
- Lengyel Balázs – Szanyi Miklós (2011): Agglomerációs előnyök és regionális növekedés felzárkózó régiókban – A magyar átmenet esete. *Közgazdasági Szemle*, 2011/10. szám. pp. 858–876.
- Lux, Gabor (2010): Location differences of services and industry: A Central European dichotomy. *Works of the Commission of Industrial Geography Polish Geographical Society* 16. pp. 29–37.
- Lux Gábor (2012): A térségi boom gazdasági és társadalmi következményei. *Tér és Társadalom*, 2012/2. szám. pp. 22–39.
- Montesor, Sandro – Marzetti, Giuseppe Vittucci (2007): The Deindustrialisation/tertiarisation Hypothesis Reconsidered: A Subsystem Application to the OECD7. Working Papers 622. Dipartimento Scienze Economiche, Università di Bologna, Bologna.
- Németh Nándor (2009): Fejlődési tengelyek az új térszerkezetben. Az autópálya-hálózat szerepe a regionális tagoltságban. *Regionális Tudományi Tanulmányok* 15. ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Budapest.
- Rechnitzer János – Smahó Melinda (2012): A jármű- és autóipar hatása a kelet-közép-európai térség versenyképességére. *Magyar Tudomány*, 2012/7 – különszám. pp. 38–47.
- Soós Károly Attila (2002): Az átmeneti gazdaságok EU-exportja nemzetközi összehasonlításban, 1993–2000. *Közgazdasági Szemle*, 2002/12. szám. pp. 1063–1080.
- Szalavetz Andrea (2012): A „feljebb lépési” teljesítmény mérése a globális értékláncon belül. *Közgazdaság*, 2012/3-4. szám. pp. 66–86.